

Shaxlo Xamidova

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
"San'atshunoslik va madaniyatshunoslik" kafedrası dotsenti,
san'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: shaxloxamidova0@gmail.com*

DRAMATURG VA AKTYOR IJODIY HAMKORLIGI (SHUKUR BURXONOV IJODI MISOLIDA)

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek teatrining ikki buyuk vakillari aktyor Shukur Burxonov va dramaturg O'lmas Umarbekov o'rtasidagi ijodiy hamkorlik masalasiga to'xtalinadi. Aktyorning milliy xarakter yaratish yo'lidagi izlanishi hamda dramaturg O'lmas Umarbekovning "Qiyomat qarz" pyesasidagi Sulaymon ota obrazi orqali bunga erishgani ushbu spektakl tahlili orqali aniqlanadi.

Kalit so'zlar: teatr, dramaturgiya, spektakl, dramaturg, aktyor, ijro, talqin, mahorat.

CREATIVE COLLABORATION BETWEEN A PLAYWRIGHT AND AN ACTOR (A CASE STUDY OF SHUKUR BURKHANOV'S ARTISTIC WORK)

Abstract. This article addresses the issue of creative collaboration between two prominent representatives of Uzbek theatre: the actor Shukur Burkhanov and the playwright O'lmas Umarbekov. The study analyzes the actor's quest to create a national character, achieved through the image of Sulaymon Ota in Umarbekov's play *The Debt of the Resurrection*. The analysis reveals the artistic interpretation and creative interaction between the playwright and the actor.

Keywords: theatre, dramaturgy, performance, playwright, actor, acting, interpretation, mastery.

Odatda sahna asarining dunyoga kelishi, ya'ni dramaturg va aktyor munosabatlarning to'qnashuvi 2 xilda kechadi. Yo aktyor dramaturgga ergashib, u bilan hisoblashishga majbur bo'ladi, yoxud dramaturg zabardast aktyor mahorati oldida ijodiy prinsipini chetga surib qo'yadi.

Dastlabki uchrashuvdayoq har ikki tomonning ijodiy yondashuvi, g'oyaviy qarashlari va estetik tamoyillari to'qnash keladi. Har ikki ijodkor ijodiy jarayonda o'zining subyektiv haqiqatini asoslashga va o'z pozitsiyasini mustahkamlashga urinadi. Biri rolni o'ziga moslab, o'zicha talqin qilish istagidan borsa, ikkinchisi aktyorni rolga moslashtirib, to'g'ri yo'lga ko'rsatishga chog'lanadi.

Individuallikka intiladigan har qaysi ijodkor kabi aktyor o'z nuqtayi nazari, mustaqil fikriga ega bo'lishni va kezi kelganda boshqalarni ham uning qarori bilan hisoblashishlarini xohlaydi. Dramaturgga bo'ysungan taqdirda, tabiiyki uning erki, shaxsiyati, rol haqidagi mushohadalariga darz ketadi. Aktyor dramaturg va rejissyor g'oyalarini tayyor holatda taqdim etadigan vositachiga, o'zi ishtirok etayotgan tomoshaning shunchaki tomoshabiniga aylanib qolishdan cho'chiydi. Bu rolni uningchalik hech kim tushunmasligini va ijro etolmasligini dalillashga urinadi. O'zlikni unutish sari bosilgan har bir qadam aslida o'zlikni topishga yaqinlashtirishini tushunish aktyor uchun hamisha ham oson kechavermaydi.

Dramaturg shaxsiyatini idrok etish, uni boricha qabul qilish, u bilan murosaga kelish aktyor oldiga qo'yilgan eng muhim talabdir. Mabodo bu talab to'raligicha amalga oshmasa, spektaklning taqdiri tuman ichida qoladi. Misol tariqasida Chexov, Ostrovskiy asarlarining ilk muvaffaqiyatsizliklarini eslashning o'zi kifoya. Ba'zida aktyor shaxsiyati bevosita dramaturg shaxsiyatining kashf etilishiga turtki beradi. Aktyor qanchalik salohiyat, boy tajriba, o'tkir zehnga ega bo'lsa, dramaturgik asosni shuncha pishitib, baquvvat san'at asari darajasiga yetkazadi. Garchi bunda dramaturgga nisbatan aktyorning "men"i birinchi planga o'tibqolsa-da, o'rtadagi bu tafovut sahna asarining shakl va mazmuniga putur yetkazmaydi. Mashhur adibimiz O'lmas Umarbekov tomonidan yozilgan "Qiyomat qarz" pyesasi bunga misoldir.

O'lmas Umarbekovning "Qiyomat qarz" pyesasi aktyor Shukur Burxonovning o'z rolini o'zi tanlashi ortidan dunyoga keldi. Asar dastavval kichik hajmdagi hikoya bo'lgan. Keyinchalik Shukur Burxonov taklifi bilan sahna asariga aylangan. Ko'plab epizodlar aktyor tomonidan o'ylab topilib, asarga kiritilgan.

Spektakl chin ma'noda dramaturg va aktyor ijodiy hamkorligi asosiga qurildi. Bunda aktyor iste'dodi dramaturg O'lmas Umarbekovning shuhratini ta'minlash bilan birga, rejissyor Rustam Xamidovning ijoddagi keyingi yo'lini ham belgilab berdi. Asarni sahnalashtirish jarayoni va repetitsiyalar natijasi rejissyorning shaxs bo'lib kamol topishida muhim o'rin egalladi. Sulaymon ota timsolining Shukur Burxonov tomonidan talqini misolida sahnada juda kam hollarda sodir bo'ladigan sinoat tariqasida yuz berdi. Shukur Burxonov Sulaymon otaga hissiyot va qalbining nidosi bilan jon ato etgan.

Shukur Burxonovdek ijodiy potentsiali yuqori san'atkor o'ziga bag'ishlab yozilgan pyesa ustida eng ko'p riyozat chekkan aktyorlardan bo'ldi. Boisi katta yukka ega voqelik aktyor oldiga milliy xarakter yaratish, zamonaviy qahramonning murakkab, shu bilan birga juda oddiy ma'naviy dunyosini belgilash, Sulaymon otaning ichki va tashqi olamini omixtalashtirish shartini qo'ydi.

Avvalo, milliy xarakter xususida to'xtalsak. Har bir millat o'zining dramaturgiyasida milliy xarakter yaratish vazifasini ilgari suradi. Boisi xalqning o'zligi, madaniyati, tarixi va yashash tarzi haqida aynan milliy qahramonlar orqali xabardor bo'lish mumkin. Qolaversa, teatr tomoshabin talabi, muammosi, bugunidan kelib chiqib ish ko'rar ekan, unda millat dardini kuylash yetakchi o'ringa qo'yiladi. Ko'p hollarda milliy xarakterlar masalasida teatr adabiyotga, prozaga murojaat qiladi. Ch.Aytmatov, N.Dumbadze, F.Abramov kabi yozuvchilarning asarlari shular jumlasidandir.

Ularda milliy xarakterlar ko'p qirrali, rang-barang va hayotiy bo'yoqlarda aks etadi. Biroq nasrni doim ham sahnaga silliq, muvaffaqiyatli tarzda ko'chirib bo'lmaydi. Bunday holatda uning badiiy yaxlitligiga, g'oyasiga putur yetishi, kerakli o'rinlar, muhim voqeliklar tushib qolishi mumkin. Dramaturgiyada esa milliy xarakterni keng miqiyosda tomoshabinga yetkazish juda katta tayyorgarlikni, tinimsiz mehnat va izlanishni talab etadi. O'lmas Umarbekov ana shunday mashaqqatlarni xatlab o'tib, berilgan qisqa muddat ichida butun kenglikni qamrab

olishga urindi. Tabiiyki, bunday og'ir vazifa Shukur Burxonov iste'dodisiz to'liq amalga oshmasdi.

Sh.Burxonovning ijrosi haqida to'xtalar ekan, tanqidchi Eldor Muxtorov aktyor shaxsiyatining ustuvorligini alohida ta'kidlab o'tadi: "Spektakl davomida aktyor biror marta bo'lsa ham obrazining yuksak axloqiy fazilatiga urg'u berishga urinmaydi. Bu so'zda ham, aktyorning o'zini tutishida ham ko'zga tashlanmaydi. Burxonov yengil yaktagi, bir tomonga qiyshaygan do'ppisi bilan o'zining sodda ko'rinishidan beozorgina kuladi, qahramoni ustidan hazil qilish imkoniyatini bir lahzaga-da qo'ldan chiqarmaydi. Shu bilan birga birinchi – Sulaymon otaning olis qirlardan yelkasidagi cho'pon tayoqqa suyanib, xotirjam, sokin qadam bosib kelish sahnasidanoq bu insonning oddiy inson emasligi bilinadi. Bu uning "Ulug'bek"i, "Edip"ida ham sezilgan... Bu yerda aktyorning kimni o'ynayotgani ahamiyatsiz. Shohmi, ziyolimi, oddiy cho'ponmi. Gap aktyor shaxsining kengligi haqida boradi" [1, 121-b].

Aktyor obrazining tarixiy biografiyasi, sodda haqiqati va hayotiy e'tiqodini shu qadar samimiy, jonli, ta'sirchan uslubda ifodalaydiki, oqibatda tomoshabin ko'z o'ngida Sulaymon otaning qalbga yaqin, sof xalqona qiyofasi paydo bo'ladi. Asar matnini o'qib, so'ng aktyor ijrosini ko'rgan tomoshabin uchun sahnadagi qahramon yaqin insoniga aylanadi va asardagidan Shukur Burxonov talqini ustunligiga ishonch hosil qiladi.

Aktyor pyesadagi jaydarilik, chapanilikni oddiylik, tabiiylik va bolalarcha beg'uborlik bilan sug'oradi. Nutqidagi har bir ifodada mehr-muruvvat tuyg'usi ufurib turadi. Abdusalom bilan do'stona hazillarida ham, No'monjonning ismini takrorlaganda ham ana shu mehrning tafti uzilmaydi.

Shukur Burxonov millatning bor dardi, qayg'u-iztirobi, adolatsizlikka qarshi isyoni, hojatbarorligi, bolajonligi, xullas, jami ezgu fazilatlarini bir obraz sig'imiga jiplashtirishga, ularni o'zaro uyg'unlashtirishga muvaffaq bo'ladi.

Sulaymon ota uchun muhim ideallar, fizikadagi murakkab tamoyillar butunlay yod tushunchalar. U o'z tafakkuri kesimida "aspirantura"ni "kishilarning

kishisi” deb, “doktor”ni esa “olimlarning olimi” deb qabul qiladi. Chernishevskiy, Axmedov, Pele kim, unga qorong'u. “Yalla”, “Beatless” dan ko'ra o'zining “Ma'murjon”inini tinglashni ma'qul ko'radi. Lekin hayotdagi eng muhim haqiqatlar, umuminsoniy qadriyatlarga kelganda u o'zi aytgandek, “olimlarning olimi”ga aylanadi. Umr omonatligi, qarz qiyomatligi va inson qadr-qimmati bilan bog'liq ayrim masalalar uning uchun yillar o'tsa-da o'zgarmaydi.

Bu jihatdan Shukur Burxonovning Sulaymon otasi taniqli gruzin aktyori Sergo Zakariadzening “Askar otasi” filmidagi obraziga yaqin turadi. Har ikki obrazda ham milliy xarakter, umumiy mavzu va ijrodagi tabiiylik ko'zga tashlanadi. Ikkala aktyorning mahorati, ijodiy qudrati va chuqur mulohazakorligi dramatik manbadan yuqoriga ko'tariladi. Obraz keng masshtablilik, murakkab soddalik va umumiy yaxlitlik xarakteriga ega bo'ladi. Gurji va o'zbek ijodkorlari keksaligiga qaramay hali tetik, bilagi baquvvat, or-nomusi baland, bir so'zli, halol insonlarni g'oyat yuksak did, ma'naviyat bilan talqin qiladi. Ularning har ikkisi o'z xalqining o'ziga xos tomonlarini ustalik bilan ochib beradi.

Shunisi muhimki, asardagi ketma-ket voqealar ijrochidan bir holatdan ikkinchi holatga tez-tez o'tib turishni talab qiladi. Bu haqida K.Rudnitskiy alohida to'xtalib shunday deydi: “Shukur Burxonov ijro etgan Sulaymon ota roli artistni epizoddan-epizodga, janrdan-janrga o'tishga majbur qiladi: dramadan komediyaga, komediyadan yana dramaga, ba'zi o'rinlarda voqea tragediyaga nihoyatda yaqin borsa, gohida vodevilga o'tib ketadi. Ushbu murakkab evolyutsiyalarni Burxonov hayron qolarli darajada sodda, tabiiy, hech qayerida haqiqatdan chekinmagan holda, xalq xarakteri izmida ijro etadi. Barcha kolliziyalarda – g'am-kulfatda ham, kuchga to'lganda ham pyesaning bosh mavzusiga sodiq qoladi, ya'ni urushda halok bo'lgan, uning qahramoni uchun qutlug' bo'lgan odamni xotirasida saqlab turadi” [2, 3-b].

Shunday qilib, ustoz san'atkor Shukur Burhonov talqinidagi Sulaymon ota dramatik asosning markaziy qahramoni sifatida voqealar tizimi, spektaklning umumiy liniyasi, temporitmi, ob-havosini boshqarish bilan birga o'zining ijodiy

yondashuvi, hayotiy tajribasi, teran mushohadalari ila sahna asarining muvaffaqiyati, badiiy kamoloti hamda dramaturg yutug'ini ta'minladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Мухтаров И. Театр и его актёры. – Ташкент: Фан, 1989. – 146 с.
2. Rudnitskiy K. Talantlar hamkorligi. “Правда” gazetasi, 1977, 29-aprel.
3. Khamidova S. In western classical works actional interpretations (on the example of the role of Hamlet in the play “Hamlet” by honored artist of uzbekistan Tokhir Saidov) //Theoretical Applied science. – 2021. – №. 5. – P. 190–192.